

Vízözön-történetek és a vízözön perszonifikációja az ókori Mezopotámiában

Bácskay András

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar — Budapest

Bevezetés

Bár a mezopotámiai vallási hagyományban nincs jelen a biblikus hagyományhoz hasonló Apokalipszis, azonban a jelen tanulmányban vizsgált vízözön-történetek ugyancsak az emberiség elpusztítását írják le. E munkában először összefoglalom a vízözön-narratívát tartalmazó első mezopotámiai szövegek felfedezését, majd bemutatom az ókori Mezopotámiából ismert narratívákat tartalmazó irodalmi szövegeket, illetve az eseményre utaló egyéb szövegtípusokat, végül pedig olyan forrásokat tárgyalok, amelyek a vízözönre mint az isteni szférához kapcsolódó pusztító erő perszonifikációjára vonatkoztathatók.

A vízözön-történetet tartalmazó táblák felfedezése

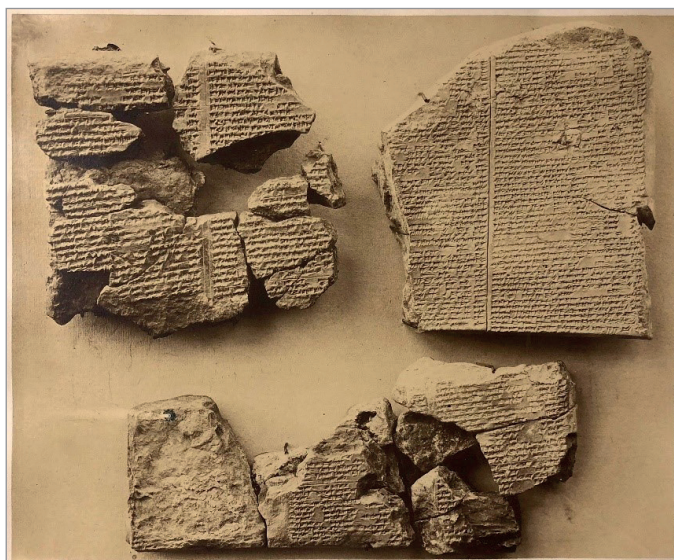
A vízözön-történet a legismertebb mezopotámiai irodalmi szövegek közé tartozik, e szöveg széles ismertsége – különösen az egyéb mezopotámiai irodalmi alkotások ismertségének tükrében – leginkább abból fakad, hogy jól kapcsolódik az európai kultúra kialakulásában kulcs szerepet játszó biblikus szöveghagyományhoz. Mint ismeretes, a mezopotámiai kultúra iránti európai érdeklődés, illetve a 19. és korai 20. századi ásatások egyik legfontosabb mozgatórugója éppen a *Biblia* szövegében említett mezopotámiai városok (elsősorban Ninive és Babilon) azonosítása volt.¹ A vízözön-történetet tartalmazó ékírást Hormuzd Rassam 1852–1854 közt zajló, a ninivei Kujundzsik-dombon végzett ásatásán került elő.² Ugyan a tábla előkerülésének pontos régészeti kontextusa nem ismert, e domb Assur-bán-apli asszír király palotáját, illetve az asszír uralkodó ékírást tartalmazó könyvtárát rejtette, így a tábla eredetileg a palotában feltárt könyvtár ékírást táblagyűjteményének a részét képezte.³ A táb-

¹ A korai mezopotámiai ásatások történetéhez ld. LLOYD 1947.

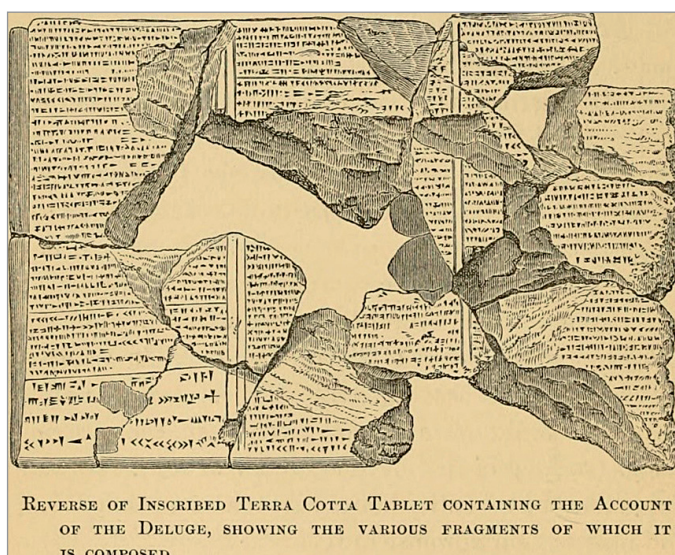
² Rassam ásatásaihoz ld. READE 1993.

³ Assur-bán-apli ninivei könyvtárában őrzött táblák áttekintéséhez ld. FINCKE 2004: 55–60; JEAN 2006: 145–147; ROBSON 2013: 41–45. Az újasszír kori könyvtárakhoz magyarul ld. BÁCSKAY—NIEDERREITER 2013: 191–194; BÁCSKAY 2018: 16–17.

lát, az ásatáson előkerült egyéb tárgyakkal együtt a British Museumba szállították, szövegét a múzeum munkatársa, George Smith fordította le 1872-ben, majd munkáját a Bibliai Régészeti Társaság (Society of Biblical Archaeology) december 3-i felolvasóülésén ismertette. Smith tudományos előadásának szövege a társaság folyóiratában jelent meg nyomtatásban a következő évben.⁴ Az alábbi ábrákon G. Smith vízözön-történetéről szóló publikációinak illusztrációi láthatók, rajtuk a vízözön-történetet tartalmazó ékírásos táblák.

1. ábra. Smith előadásának publikációjában megjelent illusztráció a vízözön-történetet tartalmazó ékírásos táblákról. Az előadáson ismertetett tábla (K 3375) a kép jobb felső részén látható. (Forrás G. Smith 1873-ban a *Transactions of the Society of Biblical Archaeology* folyóiratban megjelent „The Chaldean Account of the Deluge” című tanulmánya.)

2. ábra. A *Gilgames-eposz* XI. tábláját tartalmazó agyagtábla (K 2555+) hátoldala. (Forrás: G. Smith 1876-ban megjelent *The Chaldean Account of Genesis* című könyve.)

⁴ SMITH 1873. Smith néhány évvel később egy könyvet is írt a témáról (SMITH 1876).

Az előadást követő lelkesedésnek köszönhetően G. Smith a következő évben Irakba utazhatott a töredékes tábla hiányzó darabjának megkeresésére. Smith a Kujundzsik-dombon Ras-sam által megkezdett ásatási területen folytatta a keresést, és néhány nap után egy újabb agyagtáblát talált, amely a vízözön-történet egy másik változatát tartalmazta.⁵ A vízözön-tábla megtalálását és kiadását követően a Mezopotámiából származó régészeti leletek iránti érdeklődés jelentősen növekedett Angliában, és e híres tábla mellett egyéb, a korai mezopotámiai ásatásokról előkerült vagy ott vásárolt tárgyakat is összekapcsoltak a vízözön-történettel, köztük több, a British Museumban őrzött pecséthenger-ábrázolást is. Az alábbi ábrán látható zöld jáspisból készült pecséthenger adományként került a British Museum tulajdonába 1880-ban, a tárgyon látható ábrázolást a korabeli múzeumi katalógus a vízözön-történet képi ábrázolásaként értelmezi.

3. ábra. A „babilóniai Noét”, Utnapistimet ábrázoló pecséthenger és lenyomata (BM 89349).
(Forrás: British Museum online katalógusa.)

CYLINDER-SEALS.		159
writers as the Babylonian equivalent of the temptation of Eve recorded in the Book of Genesis.		[No. 89,326.]
No. 30. Cylinder-seal engraved with a scene in which Sit-napishtim , the Babylonian equivalent of Noah in the Book of Genesis, is being steered in an ark, or vessel, over the water of the Flood (see Nineveh Gallery, Table-case A).		[No. 89,349.]
No. 31. Cylinder-seal engraved with a scene in which the Babylonian hero Sit-napishtim is conventionally represented standing in the ark. On each side of the waters of the Flood is a mythical being holding a rudder or steering-pole.		[No. 89,771.]

4. ábra. Vízözönhöz kapcsolódó ikonográfiai jeleneteket ábrázoló pecséthengerek leírása a British Museum korabeli katalógusában. (Forrás: BUDGE 1908: 159.)

A vízözön-történetet tartalmazó vagy arra utaló ékírásos szövegek

A vízözön narratívája az ékírásos forrásokban is hangsúlyos szereppel bír, az emberiséget elpusztító, kozmikus hatású eseményre a mezopotámiai forrásokban a sumer *amaru* és az akkád *abūbu* kifejezésekkel utalnak. A történet számos sumer és akkád nyelvű irodalmi szövegben azonosítható, az e táblákon megőrződött vízözön-történetek szöveghagyományja az óbabiloni kortól (Kr. e. 18. század) a késő asszír korig (Kr. e. 7. század) terjed.⁶ A vízözön-mítosz három

⁵ A vízözön-tábla felfedezéséhez ld. LAMBERT 2016; CREGAN—REID 2013: 37–61; FINKEL 2014.

⁶ Az akkád nyelvű vízözön-történetek újabb publikációjához ld. WASSERMAN 2020.

különböző mezopotámiai irodalmi műben is megtalálható, ezek a *Gilgames-eposz*, az *Atram-haszisz-mítosz*, valamint az *Erra-eposz*. A történet legrészletesebb leírása az *Atram-haszisz* szövegében olvasható, e szövegnek egy újasszír kori és egy óbabiloni változata is fennmaradt, a különböző korokból származó verziók szövege azonban némiképpen eltér egymástól.⁷ A vízözön-történet legismertebb szövegvariánsa az újasszír kor kései szakaszából származó *Gilgames-eposz* XI. tábláján található, amelynek egyik kézírata a G. Smith által 1872-ben bemutatott vízözön-tábla.⁸ Megjegyzendő, hogy az újasszír *Gilgames-eposz* szövegnek is több változata ismert, az úgynevezett ninivei recepció az óbabiloni korból származó *Atram-haszisz-mítosz* szövegében szereplő vízözön-történettel mutat sok hasonlóságot. Az újasszír kori *Erra-eposz* nem tartalmazza a vízözön mítoszt, azonban utal az eseményre. Az említett akkád nyelvű narratíva szövegét őrző ékírásos táblák részben Assur-bán-apli ninivei könyvtárából, részben pedig Szippar városából (óbabiloni *Atram-haszisz*)⁹ származnak. Az akkád nyelvűek mellett a vízözön-történet sumer nyelvű változatát találták meg Nippurban.¹⁰ Az óbabiloni korra datált szöveg az emberiség teremtését, a vízözön előtti városokat és dinasztákat és az emberiséget elpusztító vízözön leírását, valamint Ziuszudra megmenekülését tartalmazza. A vízözönről szóló minden narratívában az esemény kiváltó oka, az istenek nyugalmi helyzetének megzavarása, illetve az ezt okozó sokasodó emberiség állandó lármája, zajongása áll.¹¹ Közös bennük, hogy a vízözön célja az emberiség teljes elpusztítása és ezáltal az istenek korábbi nyugalmának helyreállítása. A vízözön pusztítását a *Gilgames* XI. táblája alábbiak szerint írja le.

97 És midőn megvirradt a legelső reggel
 98 Az ég aljáról sötét felhő emelkedett fel
 99 Belsejében Adad dübörögve tombolt,
 100 Míg Sullat és Hanis előtte vonultak
 101 Hordozói hegyen s völgyön át a trónnak
 102 Errakal kitepte a kikötő póznákat,
 103 S Ninurta, hogy eljött, elmosta a gátat.
 104 Az Anunakik ekkor fáklyákat gyújtottak
 105 Hogy (utószor) fényben fürödjék e világ,
 106 Míg halálterhes csöndben rótta Adad az eget
 107 Majd [mind]az, mi fényes volt a sötét[ségbe] veszett.

108 (Tajtékozó) bikaként rontott az országra, [...] összezúzta,
 109 Egy álló napon át [...] a fergeteg
 110 Sebesen söpörve [...] a keleti szelet

⁷ Az *Atram-haszisz-mítosz* történetének feldolgozásához ld. LAMBERT—MILLARD 1969; DALLEY 1989: 1–38; FOSTER 2005.

⁸ A XI. tábla szövegének több kézírata ismert az Assur-bán-apli könyvtárának anyagából. A szöveg feldolgozásához ld. GEORGE 2003: 700–717; WASSERMAN 2020: 103–129. A *Gilgames-eposz* magyar nyelvű fordításához ld. HÁKLÁR 1998. A *Gilgames-történetek* keletkezésének, előkerülésének és fordításának történetéhez újabban magyarul ld. ESZTÁRI—VÉR 2019.

⁹ A British Museumban őrzött BM 78941 jelzetű táblát tartalmazó táblagyűjteményt Budge 1889-ben vásárolta a múzeum számára.

¹⁰ A University of Pennsylvania Museumban őrzött CBS10673 jelzetű óbabiloni korú táblát az egyetem által folytatott nippuri ásatáson találták.

¹¹ A 'zaj, láрма' jelentésű akkád *hubūru* kifejezés értelmezéséhez ld. WASSERMAN 2020: 132–133.

- 111 Mint csatában, [a halál] az embert úgy kutatta
112 Fivér a fivérét (az orkánban) nem látta
113 S az égből nem látszott (egy fia sem) a népnek,
114 - az istenek rettenve néztek le az árra.
115 Hőköltek, s Anuhoz az égbe megtértek,
116 Mint a kiveret kutya, mindük úgy kuporgott,
117 Míg az istennő vajúdó asszonyként sikoltott
118 Bélet-ilí, kinek oly édes volt a hangja – (népét így) siratta:
119 „Íme, agyaggá lett a múltnak minden napja,
120 Csak mert én gonoszat szóltam a gyűlésen
121 S ahogy a gyűlésen e gonoszat kimondtam,
122 (Ádáz) harcot vágyva pusztulásuk kértem.
123 Pedig mind én szültem – mind az én emberem!
124 És most (dermedt) halként ringnak a tengeren.”
125 Az Anunakik pedig Övele zokogtak,
126 Értük sírtak, maró könny ázta[tta arcuk],
127 Míg szívperzselő lázban szorult össze ajkuk.
128 Hat nap s hét éjen át
129 Tombolt szél, eső, fergeteg, míg a Nagy Áradat a földet letarolta.¹²

Az irodalmi szöveghagyomány mellett az úgynevezett történeti szövegek is utalnak az emberiséget elpusztító vízözönre. E szövegek egyike az úgynevezett *Sumer királylista*, amelynek szövege az ország felett uralkodó városok és dinasztiák sorát foglalja össze. A szövegben a vízözön pusztítása osztja két korszakra az emberiség történetét. A forrás szövege szerint az emberiség története a királyság Égből történő alászállásával, illetve az Eridu városában uralkodó dinasztiával kezdődött, melyet további négy dinasztia követett. A *Sumer királylista* szövegében a vízözönről az alábbiak olvashatók.

5 város volt, 8 király, 241 200 évig uralkodtak ott.
A vízözön áradt el felettük.
Az után, hogy a vízözön áradt el felettük, a királyság alászállt az égből.
Kis városban volt a királyság.¹³

A *Sumer királylista* szövegében az esemény az emberiség történetének két korszakát választja el, az öt vízözön előtti város hagyománya pedig követi a fentebb említett nippuri-óbabiloni narratíva hagyományát. A vízözönre való utalás azonban már az óbabiloni kort megelőző időszak királyfelirataiban is szerepel. A második lagasi dinasztiához tartozó Gudea egyik sumer nyelvű királyfeliratának szövege ugyanis leírja a vízözön pusztítását:

¹² Részlet a *Gilgames-eposz* XI. táblájáról (97–129. sorok), Esztári Réka és Vér Ádám fordítása.

¹³ A vízözön leírása a *Sumer királylista* szövegében (Komoróczy Géza fordítása). HARMATTA 2003: 91.

Miután vízözön elpusztított (mindent);
 Miután az ország elpusztult;
 Miután az emberiséget örökre megtartani rendeltettek;
 Miután az emberiség magja megmenekült;
 Miután a feketefejúek felemelkedtek;
 Miután An és Enlilaz embereket néven szólította;
 Miután az enszi-ség (királyi uralom) létrejött,
 azonban a királyság, a város koronája
 az Égből (még) nem szállt alá.¹⁴

Az emberiséget csaknem kipusztító eseményre azonban nem csupán az irodalmi szövegek és a királyfeliratok utalnak, az esemény a tudományos szövegeket tartalmazó egyes ékírásos táblák kolofonjainak szövegében is megjelenik.¹⁵ Az agyagtáblák szövegének végén található kolofonok a táblán szereplő szövegre vonatkozó fontosabb információkat (a táblát író írnok neve, a táblán szereplő szöveg címe, a szöveg eredetére vonatkozó információk stb.) tartalmazzák. A tudományos szöveg eredete kapcsán gyakori, hogy az írnok az eredeti szöveg, illetve agyagtábla keletkezését a vízözön előtti korok bölcseihez, illetve legendás uralkodóihoz kapcsolja. Az alábbi, Assur-bán-apli ninivei könyvtárból származó agyagtábla orvosi kezeléseket leírását tartalmazza, melyeket a kolofon szövege a vízözön előtti korszakban, Suruppak városában élt mitikus bölcstől eredezteti. A város fontosságát jelzi, hogy a vízözön-mítosz szerint Ziuszudra/Utnapistim a vízözön előtti Suruppak királya volt.

Bevált és ellenőrzött kenőcs és amulett, amelyek alkalmasak a használatra, (és) amelyeket a Suruppak városában, a vízözön előtt (élt) régi bölcssek szájából (származnak), (és) amelyet Enlil-muballit, Nippur (város) bölcse hagyott (örökül) Enlil-báni, Iszin város királyának 2. évében.¹⁶

A táblán olvasható receptek hatékonyságát tehát a vízözön előtti korba helyezték, illetve az isteni szféra bölcsességét az emberek számára közvetítő mitikus bölcspektől (az úgynevezett Apkalluk) való eredet igazolja. Emellett a kolofon implicit módon arra is utal, hogy a vízözön előtti korszakból származó eredeti szöveget a mezopotámiai tudósok egymást követő generációinak szövegmásolatai tartották fenn. A szöveg, illetve a benne szereplő gyógyító eljárások eredetének a vízözön előtti korszakhoz való kapcsolásával írója vagy másolója egyrészt a régiséget, másrészt az ebben leírt kezeléseket hatékonyságát kívánja igazolni. A tárgyalt kolofon az óbabiloni sumer vízözön-történet azon hagyományához kapcsolható, amely szerint Ziuszudra, Suruppak királya a vízözönt megelőzően tudományos szövegeket tartalmazó agyagtáblákat rejtett el a városban.

¹⁴ A vízözön leírása Gudea egyik királyfeliratában. A szöveg kiadásához ld. ETCSL (1998–2006) 2.1.2 Rulers of Lagash.

¹⁵ A kolofonokhoz ld. HUNGER 1968. A tudományos szövegekhez ld. ROBSON 2011 és ROBSON 2019. Magyarul BÁCSKAY 2018: 13–16, 97–100.

¹⁶ Tudományos szöveg kolofonja egy Assur-bán-apli könyvtárból származó orvosi szöveget tartalmazó agyagtáblán. (AMT 105: 21–24. sorok). A kolofonhoz ld. BÁCSKAY 2018: 102.

A vízözön uralkodói perszónifikációja

A vízözön által okozott pusztítás perszónifikációjának egyik leismertebb példája Szín-ahhé-eríba asszír király Kr. e. 689-es Babilon elleni hadjáratáról beszámoló királyfeliratának a város elpusztítását leíró része.¹⁷ A királyfelirat szövegében az Asszír és az asszír király védőistenének számító Assur isten fegyverét megszemélyesítő király a Babilóniát eltörlő vízözönt személyesíti meg:

Csatornát ástam a város közepén, a (város) területét vízzel elárasztottam. Elpusztítottam a (város) alapjait, az általam végzett pusztítás meghaladta még az özönvíz (pusztítását) is. Azért, hogy a jövőben lehetetlen legyen felismerni a város vagy az istenek templomainak a helyét, (a várost) a vízben feloldottam és eltöröltem, (a várost) pusztasággá (változtattam).¹⁸

Miután leromboltam Babilont, szétzúztam isteneit, lakosságát leöltem, (a város) földjét eltávolítottam, a város helyét felismerhetetlenné tettem, (a város romjait) az Eufrátesz folyó a tengerbe vitte. Amikor (a város) törmeléke elérte Dilmunt, és a dilmuniak ezt meglátták, Assur istentől való félelem és rettegés töltötte el őket.¹⁹

A leírás alapján a Babilóniától északra fekvő Asszírriából érkező király csak a vízözönhöz hasonlítható mértékű pusztítást okozott, a város maradványait egészen a Perzsa-öbölben fekvő Dilmunig (Bahrein) sodorta az ár. Babilon elpusztítása összekapcsolható a teremtéstörténet asszír változatával, melyben a babiloni Marduk istent Assurral, az asszír panteon legfontosabb istenével cserélték fel, Babilon helyére pedig Assur, Asszírria fővárosa került. A teremtéstörténet asszír változatában tehát a legfőbb isteni hatalom az asszír panteon legfontosabb istenségére szállt, és ennek révén az asszír király vált az istenek által teremtett világ középpontjának uralkodójává, így Babilon elpusztítása Assur isten és az asszír király dominanciáját reprezentálta Babilónia és a világ többi része felett.²⁰

A vízözön isteni perszónifikációja

A templomi kultuszok során elhangzó egyes istenhimnuszok szövegében a vízözön egyes mezopotámiai istenségek (elsősorban Ninurta és Nergal) manifesztálódott isteni fegyvereként szerepel, amely forrásainkban általában az íj vagy a buzogány.²¹ Emellett a vízözön a halandók

¹⁷ A hadjáratához ld. FRAME 1992: 52–63. Az asszír király uralkodásához magyarul ld. KALLA 2004.

¹⁸ Szín-ahhé-eríba baviani feliratának részlete. RINAP 3.2, 223: ii 52–54.

¹⁹ Szín-ahhé-eríba ún. Akítu-templom-feliratának részlete. RINAP 3.2, 168: ii 36–41. A szöveg egy Assurból előkerült kőtáblán maradt fenn.

²⁰ MAUL 2017: 349.

²¹ Ningirsu vagy Ninurta istenek vízözön-fegyveréhez ld. ANNUS 2002: 123–124. Marduk vízözön-fegyveréhez ld. OSHIMA 2011: 158–159 (The Prayer to Marduk no. 1, 5–7. sorok) és 171–172. A babiloni teremtésepizóban Marduk istenség rendelkezik e fegyverrel, melyet a Tiámat és az általa vezetett démonhadsereg ellen alkalmaz: „Az Úr (Marduk) felemelte a vízözön fegyverét, a hatalmas fegyverét” (Bab. Teremtésmítosz 4. tábla 49. és 75. sorok), valamint „(Marduk), aki a vízözön fegyverével elcsendesítette (lit. megkötötte) a hangoskodókat” (6. tábla 125. sor). Marduk és a vízözön-fegyver kapcsolatához ld. LAMBERT 2013: 164–165. A babiloni teremtésepizó kiadásához ld. KÄMERER—METZLER 2012; LAMBERT 2013.

világára lesújtó isteni harag perszónifikációjaként is szerepel Marduk, Istar, Ninurta, Assur és Nergal istenek himnuszaiban. Közülük Marduk és Ninurta alakja kapcsolható a legszorosabban a vízözön megszemélyesítéséhez.²² A vízözön Ninurta isten fegyvere, esetleg fegyverének epithetonja is egyben, emellett ezen istenségre a vízözön, illetve a tavaszi áradás megjelenéseként tekintettek.²³ A vízözönt keveréklényként is ábrázolták az újasszír kori Ninurta alakjához kapcsolódó ikonográfiában.²⁴ Az alábbi képen²⁵ egy újasszír kori pecséthenger lenyomata látható, az ábrázolás bal oldalán az említett keveréklény, illetve az annak hátán álló Ninurta alakja.

5. ábra. Anzú démont üldöző Ninurta istent ábrázoló pecséthenger lenyomata.
(Forrás: British Museum online katalógusa.)

A vízözönt megszemélyesítő, szarvval ábrázolt, oroszlánfejű, szárnyas griff ábrázolása négy különböző állathoz kapcsolható. A lénynek oroszlánfeje van, továbbá bikaszarvakkal, elől oroszlánmancsokkal, hátul madárlábakkal, madárszárnyal, valamint skorpiófarokkal ábrázolják.

Felhasznált irodalom

ANNUS, Amar

2002 *God Ninurta in the Mythology and Royal Ideology of Ancient Mesopotamia*. (SAAS 14). Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project.

BÁCSKAY András

2018 *Orvoslás az ókori Mezopotámiában. A mezopotámiai gyógyító rítusok elmélete és gyakorlata*. Pécs—Budapest: L'Harmattan.

²² Ninurta vízözönrel való összefüggéséhez ld. AMAR 2002: 123–133. Marduk és a vízözön közti kapcsolathoz ld. 22. jegyzet.

²³ Ninurta a tavaszi áradáshoz és a vízözönhöz egyaránt kapcsolódik, e szerepére utal a „áradás/vízözön lovasa” (*rākibabūbi*) epitheton.

²⁴ Az ábrázolás túlnyomórészt az újasszír korszakból származó darabokon fordul elő, az ábrázoláson, a keveréklényen futó pozícióban álló Ninurta isten felajzott ijjal a menekülő Anzút üldözi. A témához ld. SEIDL 1998; ANNUS 2002: 123, 126; WATANABE 2018: 35–36.

²⁵ A tárgy publikációjához ld. COLLON 2001: 152 (no. 292).

BÁCSKAY András — NIEDERREITER Zoltán

- 2013 Bölcs tudósok, a nagy istenek titkának őrzői. In NAGY Ádám Miklós (szerk.): *Az Olympos mellett. Mágikus hagyományok az ókori Mediterráneumban*. Budapest: Gondolat, 183–218.

COLLON, Dominique

- 2001 *Cylinder Seals V: Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Periods. (Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum)*. London: The British Museum Press.

CREGAN-REID, Vybarr

- 2013 *Discovering Gilgamesh: Geology, Narrative and Historical Sublime in Victorian Culture*. Manchester — New York: Manchester University Press.
<https://doi.org/10.7228/manchester/9780719090516.001.0001>

DALLEY, Stephanie

- 1989 *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh and Others*. Oxford: Oxford University Press.

ESZTÁRI Réka — VÉR Ádám

- 2019 Gilgames-eposz. In SIMON-SZÉKELY Attila (szerk.): *Lélekenciklopédia. A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében*. III. kötet. *Lélek a mítoszok világában*. Budapest: Gondolat, 887–909.

ETCSL

- The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature.
<https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/> (utolsó letöltés: 2023. 03. 25.)

FINCKE, Jeanette

- 2004 The British Museum's Assurbanipal Library Project. *Iraq*, 66, 55–60.
<https://doi.org/10.1017/S0021088900001637>

FINKEL, Irving L.

- 2014 *The Ark before Noah: Decoding the Story of the Flood*. London: Hodder & Stoughton.

FOSTER, Benjamin R.

- 2005 *Before the Muses. An Anthology of Akkadian Literature*. Bethesda, MD: CDL Press.

FRAME, Grant

- 1992 *Babylonia 689–627 B.C. A Political History*. (PIHANS 69.). Istanbul—Leiden: Netherlands Instituut voor het Nabije Oosten

GEORGE, Andrew R.

- 2003 *The Babylonian Gilgamesh Epic. Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts*. Oxford: Oxford University Press.

HÁKLÁR Noémi

- 1998 A Gilgames-eposz. *Antik Tanulmányok*, 42, 207–259.

HARMATTA János

- 2003 *Ókori keleti történeti chrestomatia*. Budapest: Osiris.

HUNGER, Hermann

1968 *Babylonische und assyrische Kolophone*. (AOAT 2). Kevelaer—Neukirchen—Vluyn: Butzon & Bercker.

JEAN, Cynthia

2006 *La magiéo-assyrienne en contexte. Recherches sur le métier d'exorciste et le concept d'āšipūtu*. (SAAS 17). Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project.

KALLA Gábor

2004 Az asszír királyi propaganda II.: Szín-ahhé-erība és kora. *Ókor*, 3/4, 24–29.

KÄMERER, Thomas R. — METZLER, Kai A.

2012 *Das babylonische Welterschöpfungsepos Enūmaeliš*. (AOAT 375). Münster: Ugarit Verlag.

LAMBERT, Wilfred G.

2013 *Babylonian Creation Myth*. (Mesopotamian Civilisation 16). Winona Lake, IN: Eisenbrauns.

2016 The Flood in Sumerian, Babylonian and Byblical Sources. In GEORGE, Andrew R. — OSHIMA, Takayoshi (szerk.): *Ancient Mesopotamian Religion and Mythology. Selected Essays*. Tübingen: Mohr Siebeck, 235–244.

LAMBERT, Wilfred G. — MILLARD, Alan R.

1969 *The Babylonian Story of the Flood with the Sumerian Flood Story*. Oxford: Clarendon Press.

LLOYD, Seton

1947 *Foundations in the Dust. The Story of Mesopotamian Excavations*. Oxford: Oxford University Press.

MAUL, Stefan M.

2017 Assyrian Religion. In FRAHM, E. (szerk.): *A Companion to Assyria*. Chichester: John Wiley, 336–358.
<https://doi.org/10.1002/9781118325216.ch18>

OSHIMA, Takayoshi

2011 *Babylonian Prayers to Marduk*. Tübingen: Mohr Siebeck.

READE, Julian

1993 Hormuzd Rassam and His Discoveries. *Iraq*, 55, 39–62.
<https://doi.org/10.2307/4200366>

ROBSON, Eleanor

2011 The Production and Dissemination of Scholarly Knowledge. In RADNER, Karen — ROBSON, Eleanor (szerk.): *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*. New York: Oxford University Press, 557–576.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199557301.013.0026>

2013 Reading the Libraries of Assyria and Babylonia. In KÖNIG, Jason — OIKONOMOPOULOU, Katerina — WOOLF, Greg (szerk.): *Ancient Libraries*. Cambridge — New York: Cambridge University Press, 38–56.

<https://doi.org/10.1017/CBO9780511998386.004>

2019 *Ancient Knowledge Networks. A Social Geography of Cuneiform Scholarship in First-Millennium Assyria and Babylonia*. London: UCL Press.

<https://doi.org/10.2307/j.ctvhn0csn>

SEIDL, Ursula

1998 Das Flut-Ungeheuer *abūbu*. *Zeitschrift für Assyriologie*, 88, 101–113.

<https://doi.org/10.1515/zava.1998.88.1.100>

SMITH, George

1873 The Chaldean Account of the Deluge. *Transactions of the Society of Biblical Archaeology*, 1873/2. szám, 213–234.

1876 *The Chaldean Account of Genesis. Containing the Description of the Creation, the Fall of Man, the Deluge, the Tower of Babel, the Times of the Patriarchs, and Nimrod, Babylonian Fables, and Legends of the Gods, from the Cuneiform Inscriptions*. London: Sampson Low — Marston — Searle and Rivington.

WASSERMAN, Nathan

2020 *The Flood: The Akkadian Sources. A New Edition, Commentary, and a Literary Discussion*. (OBO 290). Leuven—Paris—Bristol: Peeters.

<https://doi.org/10.2307/j.ctv1q26r79>

WATANABE, Chikako E.

2018 Composite Animals in Mesopotamia as Cultural Symbols. In DI PAOLO, Silvana (szerk.): *Composite Artefacts in the Ancient Near East: Exhibiting an Imaginative Materiality, Showing a Genealogical Nature*. Oxford: Archaeopress, 31–37.

<https://doi.org/10.2307/j.ctv1nzhfvt.8>